

**ՔԵՄԱԼԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ԹՈՒՐԲ ԳՐՈՂ
ՌԵՇԱԴ ՆՈՒՐԻԻ «ԿԱՆԱԶ ԳԻՇԵՐ» ՎԵՊՈՒՄ**

Բանալի բառեր (Keywords). քեմալիզմ, պերական գաղափարախոսություն, թուրք գրականություն, կերպար, հակակղերական, հեղադեմ

1920-30-ական թթ. թուրքական գրականությունը մեծապես պայմանավորվում է քեմալական շարժման հաղթանակից և 1923թ. Թուրքիայի Հանրապետության հռչակումից հետո Մուսթաֆա Քեմալի կողմից նախաձեռնած հասարակական-քաղաքական փոփոխություններով, ինչպես նաև թուրքական նորաստեղծ պետության մեջ առաջ քաշված աշխարհիկ ազգայնականություն քարոզող նոր գաղափարախոսությամբ:

Պատմական կոնկրետ իրավիճակով թելադրված, հրաժարվելով նախկինում Օսմանյան կայսրությունում գերիշխող պանիսլամական, իսկ հետո նաև պանթուրքիստական գաղափարական ուղղություններից՝ 1920-ական թթ. Թուրքիայում լայն տարածում է գտնում «Քեմալիզմի» («Atatürkçülük») գաղափարախոսությունը, որը միտված էր պետության հիմքերի ամրապնդմանը¹: Հաշվի առնելով հասարակական-քաղաքական իրողությունների նկատմամբ գրականության յուրատեսակ արձագանքման հանգամանքը՝ քաղաքական համակարգում տեղի ունեցող վերոհիշյալ փոփոխություններն իրենց ազդեցություն են թողնում նաև Թուրքիայի գրական կյանքի վրա:

«Քեմալական հեղափոխությունից» հետո թուրքական գրականության մեջ սկսվում է տեղի ունեցածի գնահատման և իմաստավորման բարդ գործընթացը, որը, սակայն, թուրք

¹ Landau E., Atatürk and the Modernization of Turkey, Leiden, 1984, p. 253.

գրողների կողմից տարբեր կերպ է մեկնաբանվում: Հաշվի առնելով Թուրքիայում պետական գաղափարախոսության մեջ հաստատված աշխարհիկության հիմնարար սկզբունքի² կարևորությունն ու դրա քարոզման ուղղությամբ պետության կողմից տարվող աշխատանքը՝ գրականության մեջ լայն արտացոլում է գտնում հոգևոր դասի, հին բարքերի ու ավանդույթների քննադատությունը, մեծ տեղ է հատկացվում քեմալական շարժման և հակառակորդի դեմ թուրքերի պայքարի նկարագրություններին: Այդ շրջանում լույս են տեսնում հեղափոխականների հերոսությունները փառաբանող մեծ թվով հայրենասիրական ստեղծագործություններ, աճում է գրողների հետաքրքրությունը արևելյան նահանգների, հասարակ մարդկանց կյանքի նկատմամբ³:

Լինելով քննվող ժամանակաշրջանի թուրքական գրականության կարկառուն ներկայացուցիչներից՝ հայտնի գրող Ռեշատ Նուրի Գյունթեքինը նույնպես իր «Կանաչ գիշեր» վեպում ուրույն ձևով անդրադարձել է 1920-ական թթ. Թուրքիայի իրադարձություններին: Այն առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում ինչպես հեղինակի ստեղծագործությունների, այնպես էլ թուրք գրականության մեջ՝ հանդիսանալով հակակդերական եզակի գրական երկ: «Կանաչ գիշեր» վեպում առավել վառ կերպ են արտացոլված հեղինակի քաղաքական հայացքներն ու տեսակետները երկրում ընթացող հասարակական երևույթների շուրջ, ինչը թույլ է տալիս հետևել քեմալական շարժման հետ կապված Ռ. Նուրիի՝ որպես թուրք

² «Աշխարհիկության» («լաիցիզմ») սկզբունքը Քեմալի առաջ քաշած 6 հիմնական դրույթներից է, որը դիտվում էր իբրև Թուրքիան արևմտյան քաղաքակրթության մակարդակին հասցնելու գլխավոր պայման: Քանի որ Օսմանյան պետության մեջ ամբողջ հասարակական գործունեությունը՝ ներառյալ նաև քաղաքական կյանքը, հենվում էր կրոնական հիմքի վրա լաիցիզմն ընկալվում էր նաև հասարակական-քաղաքական կյանքում կրոնի ազդեցության բացառման իմաստով:

³ Айзенштейн Н., Из истории турецкого реализма, М., 1968, стр. 88.

մտավորականի աշխարհայացքի ու մտածելակերպի փոփոխություններին: Ինչպես թուրք գրականագետ Ահմեդ Քարաքլըն է նշում. «Ռեշադ Նուրիի վեպերի, այդ թվում՝ «Կանաչ գիշեր» վեպի հերոսները կերտված են հենց իր նմանությամբ»⁴:

Վեպում լայն ասպեկտով տրված է 1908-1923թթ. պատմական իրադարձությունների և օրթոդոքսալ իսլամի դեմ Թուրքիայի առաջադեմ հասարակայնության պայքարը, սակայն ստեղծագործության մեջ հույն-թուրքական պատերազմը և քեմալականների գործողություններն ընդհանուր առմամբ ներկայացված են սեղմ ու լակոնիկ: Չնայած դրան՝ հեղինակը ստեղծագործության բովանդակության և կառուցվածքի միջոցով վեպում հստակ կերպով ցուցադրել է 20-ական թթ. թուրք հասարակությունում տիրող ընդհանուր իրավիճակը⁵ և այն միջավայրը, որտեղ ծավալվել են թուրք հեղափոխականների գործողությունները:

Վեպում հերոսների կերպարների ու իրադարձությունների ծավալման միջավայրի մասին տեղեկություններն առանձնացված չեն, այլ տրված են դեպքերի ծավալմանը զուգընթաց: Բացի այդ, ստեղծագործության մեջ պահպանված չէ դեպքերի ժամանակագրական հաջորդականությունը: Ռ. Նուրին վեպի սյուժեն կառուցել է ժամանակային «բաց» պատկերմամբ՝ համադրելով ներկա և անցյալ ժամանակները և դեպքերի գլխավոր ընթացքին զուգահեռ տալով զարգացող սյուժետային գծերի նկարագրությունը:

Հանդիսանալով թուրքերեն լեզվի մաքրման կողմնակիցներից՝ Ռ. Նուրին իր վեպը գրել է ժողովրդին հասկանալի պարզ թուրքերենով: Հարկ է նշել, որ նույնիսկ թուրքականության գաղափարախոս Ջիյա Գյոքալփին է իր «Թյուրքականության հիմունքներ» աշխատության մեջ մեծ դրվատանքով հիշատակել Նուրիին՝ որպես ազգայնական գաղափարախո-

⁴ Kabaklı A., Türk edebiyatı, c. 3, Türk edebiyatı yayınları, İstanbul, 1978, s. 392.

⁵ Алькоева Л., Бабаев А., Турецкая литература, Краткий очерк, М., 1967, стр. 81.

սության ջատագով և «նոր թուրքերենի» գեղեցկացմանը զգալի նպաստ բերած գրողի⁶:

«Կանաչ գիշեր» վեպի անվանումն ինքնին խորհրդանշական է և արտացոլում է երկրում իշխող կրոնական գերակայությունն ու խավարամտությունը, որի դեմ պայքարում էին քեմալական գաղափարախության ջատագովները: Քանի որ թուրքական իրականության մեջ ժողովրդին կրոնական «կապանքներից» ազատագրման և լուսավորության տարածման առաջամարտիկներ էին հանդես գալիս մանկավարժները, Ռ. Նուրին ստեղծագործության գլխավոր հերոսի կերպարում մարմնավորել է «կանաչ գիշերվա» դեմ պայքարի ելած ժողովրդական ուսուցիչ Շահին էֆենդիին⁷, որը պատանեկության շրջանում մոլեռանդ կրոնական էր: Վերջինս, մեղրեսեում⁸ ուսանելու տարիներին վերանայելով իր կրոնական հայացքները, վերածվում է երկրում մեծ իշխանություն վայելող հոգևորականության դեմ պայքարող մտավորականի՝ պատրաստ հանուն իր ժողովրդի հոգևոր ազատության զոհաբերել կյանքը: Նա, լուսավորության տարածման վեհ գաղափարներով տոգորված, ուսուցչությամբ զբաղվելու նպատակով մեկնում է հեռավոր Մարըրվա գյուղաքաղաք, որտեղ «սոֆթաների գերիշխանությունն էր, փողոցները լուսավորված էին սուրբ կրակով, իսկ մանուկների գլուխները ծածկված էին կանաչ գլխափաթոցներով»⁹: Ռ. Նուրին իր կողմից կերտված հերոսի նման հավատում էր, որ հասարակությունում կրոնական մոլեռանդության վերացմանը կարելի է հասնել լուսավորության և անձնագոհ պայքարի միջոցով. «Ես ցանկանում էի վեպ գրել մի մարդու մասին, որը, կորցնե-

⁶ Gökalp Z., Türkçülüğün esasları, 4-üncü basılış, İstanbul, 1961, s. 10-11, տե՛ս նաև Մաֆարյան Ալ., Զիյա Գյոքալփը և «Թյուրքականության հիմունքները», Ե., 2012թ., էջ 101-102:

⁷ Алыкаева Л., Сюжеты и герои в турецком романе, М., 1966, стр. 161.

⁸ Մուսուլմանական ուսումնական հաստատություն:

⁹ Güntekin R. N., Yeşil gece, İstanbul, 2007, s. 14.

լով Աստծո և հավիտենական կյանքի հանդեպ հավատը, սկսում է իրեն միսիթարել այն մտքով, որ եթե ինքը մահկանացու է, ապա ժողովուրդն անմահ է»¹⁰:

«Կանաչ գիշեր» վեպում մանրամասն նկարագրված է Թուրքիայի հեռավոր արևելյան գավառներում տիրող իրավիճակն ու առաջադեմ գաղափարների տարածմանն ուղղված հերոսի գործողությունները, ինչպես նաև տրված են հոգևորականների, պետական ծառայողների վառ բնութագրությունները: Սակայն Ռ. Նուրին, վեպում նախապատվությունը տալով իդեալիստ ուսուցչի և «երդվյալ» հանրապետականի դրական կերպարին, որոշակի սուրբեկտիվ դիրքերից է կերտել հոգևորականների կերպարները, ինչում մեծ նշանակություն է ունեցել նաև տվյալ ժամանակաշրջանում պետության կողմից մուսուլման հոգևորականների դեմ տարվող քաղաքականությունը:

Վերոհիշյալի համատեքստում հարկ է նշել, որ 1924թ. Թուրքիայում ընդունվել էր «Միասնական կրթական համակարգի» մասին օրենք, որի համաձայն, ուսումնական բոլոր կառույցներն անցել էին կրթության նախարարության վերահսկողության տակ, կրոնական հաստատությունները փակվել էին, իսկ ուսումնադաստիարակչական կրթական ծրագրերի նկատմամբ սահմանվել էր պետական հսկողություն¹¹:

Թեև վեպի հիմնական պլոժեն կազմում են հետադիմականների և մուսուլման հոգևորականներ դեմ Շահինի և նրա սակավաթիվ կողմնակիցների պայքարի նկարագրությունները, սակայն «Կանաչ գիշեր» ստեղծագործության մեջ Ռ. Նուրին կարճ և դիպուկ ներկայացրել է նաև հույների կողմից քաղաքի գրավումից հետո ժողովրդի խուճապային տրամադրությունները, տեղի հոգևորականների ու հետադիմականների դրսևորած պասսիվ և խուսափողական վարքագիծը. պա-

¹⁰ Гюнтекин Р. Н., Птичка певчая, М., 1991, стр. 9.

¹¹ <http://www.kandildergisi.com/2012/01/resat-nuri-ve-yesil-muammasi/>

տերազմական իրադրության պայմաններում քաղաքի իշխանավորները մտահոգված են միայն սեփական կյանքը և ունեցվածքը փրկելով, իսկ հոգևորակությունը նույնիսկ համագործակցում է հակառակորդի հետ: Մինչդեռ Շահինը իր համախոհների հետ միասին ոչ միայն պայքարում է նրանց դեմ, այլև քայլեր է ձեռնարկում հասարակ մարդկանց անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերելու ուղղությամբ և ի վերջո ձերբակալվում է հույների կողմից: Նա քեմալականների հաղթանակը մեծ ոգևորությամբ է ընդունում՝ կարծելով, որ իր կրած բոլոր դժվարություններից հետո նոր Թուրքիայի մասին իր երազանքները վերջապես կյանքի կկոչվեն, բայց մեծապես հիասթափվում է, երբ, վերադառնալով իրեն հարազատ Սարըօվա, իշխանության դեկին է տեսնում միայն արտաքին հագուկապն ու արդուզարդը փոխած նույն հետադիմականներին ու հոգևորականներին, որոնք նախկինում դեմ էին հանդես գալիս իր գաղափարներին և որոնց դեմ ինքը պայքար էր մղում:

Ստեղծագործության մեջ պատկերելով Թուրքիայի «նոր մարդու», հանրապետական դրական հերոսի՝ Ռ. Նուրին վեպի վերջաբանում ցույց է տվել, որ նա այդպես էլ չի կարողացել հաղթել «կանաչ գիշերվան»՝ չնայած երկրում հաստատված նոր կարգերին: Ռ. Նուրին առաջիններից էր, ով երկրում իշխող կարգերի նկատմամբ հանդես եկավ քննադատական դիրքորոշմամբ և ցույց տվեց, որ հեղափոխությունը չի տվել ցանկալի արդյունքներ: Չնայած 1920-30-ական թթ. քեմալականների իրականացրած միջոցառումներին՝ աշխարհիկացման փորձերին՝ Թուրքիայում իսլամի դերն ու նշանակությունը շարունակում էր մեծ մնալ, և ինչպես դիպուկ նշում է Փոլ Սթերլինգը. «Հանրապետականները կարող էին պնդել, որ պետությունն ազատվել էր կրոնի ազդեցությունից, իսկ կրոնը չազատվեց պետությունից»¹²:

¹² Stirling P., Religious change in Republican Turkey, *The Middle East Journal*, v. 12, 1958, p. 339.

ОТРАЖЕНИЕ КЕМАЛИСТСКОГО ДВИЖЕНИЯ В РОМАНЕ ТУРЕЦКОГО ПИСАТЕЛЯ РЕШАДА НУРИ «ЗЕЛЕНАЯ НОЧЬ»

Аветисян Гегацик

(резюме)

Роман Решада Нури «Зеленая ночь» дает на широком фоне событий 1908-1923 гг. исторически правдивую повесть о трудной борьбе передовых людей Турции с ортодоксальным мусульманством. Здесь впервые в турецкой литературе изображен герой, который озабочен будущим своей страны. Все силы отдает учитель Шахин – эфенди воспитанию и обучению детей в одном из глухих уголков страны. Бывший воспитанник духовного училища, он берется против «зеленой ночи», олицетворяющей реакционные силы страны, против фанатичного мусульманского духовенства у феодалов, поддерживающих прогнивший режим Османской империи.